

Sloboda izražavanja – presude Evropskog suda za ljudska prava

Bilten LXI: PRAVO NA TAJNO SNIMANJE ZA POTREBE ISTRAŽIVAČKOG NOVINARSTVA
1. januar 2016.

Skriveni uređaji za snimanje mogu da budu važno sredstvo za novinare, posebno kada je riječ o istraživačkom novinarstvu. Iako se njihovom upotrebom narušava privatnost osobe koja se snima, istraživačko izvještavanje može da opravda tajno snimanje, najčešće kada su u pitanju priče od stvarnog javnog interesa kojima novinari razotkrivaju zloupotrebe.

U daljem tekstu predstavljamo glavne presude Evropskog suda za ljudska prava i sudsku praksu u evropskim državama. Na kraju skrećemo pažnju na propise u Crnoj Gori i zalaganje Akcije za ljudska prava da se oni promjene.

1. Odluke Evropskog suda za ljudska prava

- ***Haldimann i drugi protiv Švajcarske*** (predstavka br. 21830/09), 24. februar 2015: **upotreba skrivenih kamera u izvještavanju o pravima potrošača je opravdano sredstvo**

Četiri novinara su osuđena zbog emitovanja intervjua sa brokerom osiguranja koji je snimljen uz upotrebu skrivene kamere. Intervju je bio dio televizijskog dokumentarca u kojem je izvještavano o pogrešnim savjetima koje su pružali brokeri životnog osiguranja, što je u to vrijeme bilo predmet javne rasprave u Švajcarskoj. Broker je podnio zahtjev za privremenu zabranu emitovanja, ali je odbijen i kada je program emitovan, podnio je prijavu policiji zbog narušavanja privatnosti – što je krivično djelo prema švajcarskom zakonu. Iako su novinari bili oslobođeni u prvom stepenu i iako je zahtjev za zabranu emitovanja odbijen, oni su osuđeni posle žalbe i dosuđena im je novčana kazna zato što upotreba skrivene kamere nije bila strogo „neophodna“ za program. Novinari su se žalili švajcarskom Saveznom sudu, a nakon toga i Evropskom sudu za ljudska prava.

Sud je prvo potvrdio svoja opšta načela o slobodi izražavanja i narušavanju privatnosti, naglašavajući značaj prava na slobodu izražavanja, kao i dužnosti novinara da se ponašaju etično. U slučajevima koji se odnose na ugrožavanje privatnosti javnih ličnosti, šest kriterijuma je posebno relevantno: (1) stepen do kojeg je priča doprinijela raspravi od javnog interesa; (2) ugled osobe o kojoj je izvještavano i svrha priloga; (3) ranije ponašanje osobe o kojoj je izvještavano; (4) metoda kojom je pribavljena informacija; (5) sadržaj, oblik i uticaj priloga, i (6) težina izrečene sankcije.

Primjenom ovih kriterijuma Sud je utvrdio da, iako broker osiguranja nije bio javna ličnost, novinari su jasno pokušavali da izvještavaju o pitanju od opšteg interesa - prevarama prilikom prodaje osiguranja. Njihov cilj nije bio da napadnu brokera lično, već im je on konkretno poslužio kao primjer za ilustraciju šireg problema. Uticaj priče na ugled brokera je stoga bio ograničen i Sud je to uzeo u obzir. Istovremeno, Sud je smatrao da je broker opravdano očekivao poštovanje privatnosti. On nije bio javna ličnost, i nije pristao da bude snimljen. Nasuprot tome stoji činjenica da on nije bio jedini predmet izvještaja, koji se fokusirao na zloupotrebe prilikom prodaje osiguranja, kao i da nije bio intervjuisan u svojoj kancelariji. To je značilo da, iako je snimanje predstavljalo „zadiranje“ u privatni život, to miješanje je bilo u donjoj granici.

Sud je uzeo u obzir ključni element slučaja iz pravne perspektive - metod kojim je informacija dobijena. Potvrdio je da, iako novinari imaju znatnu slobodu u izvještavanju o pitanjima od javnog interesa, to moraju činiti dobronamjerno, na osnovu jasnih činjenica i da moraju težiti da obezbijede „pouzdana i precizna“ informacije u skladu s novinarskom etikom. Sud je zatim razmatrao način na koji je prilog emitovan. Uzeto je u obzir da je lik brokera bio zamućen i njegov glas izmijenjen, da razgovor nije obavljen u njegovoj kancelariji i da njegovo odijelo ništa nije moglo da otkrije. Ovo je značilo da je nivo miješanja u privatnost brokera bio minimalan i da nije nadmašio javni interes priče. Konačno, Sud je uzeo u obzir težinu izrečene kazne. Iako je u finansijskom smislu kazna bila laka, Sud je zaključio da je krivična sankcija bila nesrazmjerna i imajući sve to u vidu utvrdio da je osudom novinara prekršeno pravo na slobodu izražavanja.

- ***Radio Twist protiv Slovačke*** (predstavka br. 62202/00), 19. decembar 2006: novinarima je dozvoljeno emitovanje prisluškivanog telefonskog razgovora između potpredsjednika Vlade i višeg državnog službenika

Ovaj slučaj se ticao emitovanja snimka telefonskog razgovora između potpredsjednika Vlade i višeg državnog službenika u Ministarstvu pravde. Domaći sudovi su utvrdili da čak i javne ličnosti imaju pravo na zaštitu privatnosti, da je emitovani snimak telefonskog razgovora bio privatne prirode i da nije trebalo da se emituje.

Evropski sud za ljudska prava se nije složio s takvim stavom. Primjetio je da je sporni telefonski razgovor vođen između dva visoka vladina zvaničnika, a ticao se pitanja od javnog interesa - upravljanja i privatizacije državnih preduzeća. Domaći sudovi su presudni značaj dali činjenici da je snimak dobijen nezakonito, iako ga nijesu napravili sami novinari. Sud je zaključio da činjenica da je snimak napravljen nezakonito i onda prosljeđen novinarima sama po sebi ne lišava novinare koji su ga objavili zaštite njihovog prava na slobodu izražavanja, i utvrdio je povredu prava na slobodu izražavanja.

2. Odluke sudova u evropskim državama

Osim ove dvije presude Evropskog suda za ljudska prava, za države članice EU važna je i Direktiva Savjeta 95/46/EC ("Direktiva o zaštiti podataka"). Njome se reguliše prikupljanje i obrada podataka o ličnosti, što uključuje i prikupljanje informacija od strane novinara. Iako u skladu sa ovom Direktivom audio i video snimci pojedinaca napravljeni tajno predstavljaju "lične podatke", u članu 9 Direktiva predviđa i izuzetak za prikupljanje podataka od strane novinara. U slučaju *Tietosuoja-vaikuttetu* (predmet C-73/07, 18. decembar 2008), Evropski sud pravde potvrdio je da se izuzetak u korist novinara primjenjuje ako je jedini cilj dokumenta objelodanjivanje informacija, mišljenja i ideja u javnosti.

Nacionalni sudovi širom Evrope zauzimaju različite stavove po ovom pitanju. U nastavku slijedi pregled raznih zakona, kodeksa novinara i sudskih odluka. U većini zemalja, upotreba skrivenih kamera je dozvoljena zakonom u pitanjima od stvarnog javnog interesa.

Francuska

U Francuskoj, Regionalni sud u Parizu je razmatrao slučaj intervjua sa portparolom jedne farmaceutske kompanije koji je dijelom sniman skrivenom kamerom¹. Sud je zaključio da je potreba da se javnost obavijesti bila važnija od prava pojedinca na kontrolu upotrebe svog lika. Kod tri sporna snimka zabilježena skrivenom kamerom sud je utvrdio da nije bilo nesrazmjernog narušavanja privatnosti. Materijal je snimljen i emitovan pod uslovima koji su veoma slični onima pod kojima je portparol pristao da bude formalno intervjuisan nekoliko sekundi ranije, a teme su bile iste one čije je razmatranje odobrio. Međutim, stav portparola bio je veoma različit u odnosu na onaj u „formalnom“ razgovoru. Na primjer, iako je odgovorio da ne zna da li će njegova kompanija biti otvorena i u Češkoj Republici dok je kamera bila uključena, dao je drugačiji odgovor kada je mislio da je kamera bila isključena. Takođe, poslije dugog objašnjenja o načinu na koji njegova kompanija provjerava porijeklo lijekova koje distribuira, kada je mislio da je kamera bila isključena, rekao je da za lijekove proizvedene u drugim zemljama garantuje proizvođač i da je sistem za provjeru neefikasan. Sud je stoga našao je potreba da se obavijesti javnost imala primat nad pravom na privatnost.

Njemačka

U Njemačkoj je emitovanje snimka napravljenog skrivenom kamerom krivično djelo, ali postoji odbrana opravdanjem u javnom interesu². Sudska praksa dosljedno pokazuje da je istraživačkim novinarima dozvoljeno da koriste skrivene kamere kada je to neophodno. Na primjer, u 2012. godini, dva holandska novinara su oslobođena optužbi zbog emitovanja intervjua sa njemačkim vojnikom iz II svjetskog rata, 2009. godine. Bivšeg vojnika SS-a, koji je zbog ubistva civila u Holandiji bio osuđen na doživotnu kaznu zatvora u Holandiji, ali je pobjegao u Njemačku, tamo je osuđen tek 2010. godine, nakon što su ga neuspješno tražili

¹ 17. građansko vijeće, 7. septembar 2009. - *R. Berghausen protiv France Télévisions S.A. i drugih*

² Članovi 123 i 301 Krivičnog zakonika

prethodnih decenija. Novinari su ga 2009. pronašli u staračkom domu i intervjuisali. Sud je našao da je on bio osoba „iz savremene istorije“, a tajni snimci su stoga smatrani „istorijskim dokumentima“, što je značilo da je on morao da toleriše takvo izvještavanje. Sud je takođe prepoznao da novinari nijesu bili svjesni da njihovi postupci predstavljaju krivično djelo u Njemačkoj³.

U drugom slučaju iz 2005. godine, Apelacioni sud u Minhenu je odbacio tužbu uprave jedne konsultantske firme protiv novinara koji je tajno napravio snimke za emisiju o prikrivenom oglašavanju na televiziji. Snimak je prikazivao žensku osobu zaposlenu kod tužioca na sastanku sa sindikalnim predstavnicima kako nudi uključivanje određenih tema ili proizvoda u televizijsku seriju državne televizije u zamjenu za plaćanje. Sud se složio sa novinarevom ocjenom da su navodi o prikrivenom oglašavanju mogli biti potkrijepljeni dokazima jedino putem tajne istrage i odbio je zahtjev za zabranu emitovanja. U situacijama gdje nije bilo drugog načina da se provjeri sumnja, pravo na slobodu izražavanja i prikupljanja informacija je uključivalo i korišćenje skrivenih uređaja za snimanje. Pošto se javni radiodifuzni servis finansirao putem pretplate, posebno je bilo važno za javni interes da zloupotrebe povezane sa nezakonskim prikrivenim reklamiranjem budu objelodanjene⁴.

Okružni sud u Štutgartu je 2013. godine presudio da su novinari mogli da emituju tajno snimljene snimke da bi razotkrili loše uslove za rad u *Daimler* fabrici⁵.

Holandija

U Holandiji je upotreba snimaka napravljenih skrivenom kamerom dozvoljena kada za to postoji javni interes. Na primjer, Okružni sud u Amsterdamu je 2013. utvrdio da je televizijski program u kojem su prikazani intervjui snimljeni skrivenom kamerom da bi se ženama ukazalo na opasnost od pronalaženja donatora sperme putem interneta bio opravdan javnim interesom. Novinar je snimio prilog o donoru koji je bolovao od Aspergerovog sindroma, koji je nasljedna bolest, a koji to nije otkrio potencijalnim majkama. Sud je našao da iako je snimkom prekršeno pravo tužitelja na privatnost, njegov identitet je bio prikriven, a tema je očigledno bila od javnog interesa⁶. U drugom slučaju isti sud u Amsterdamu je našao da je objavljivanje snimka „uhode“ žena, koji je napravljen skrivenom kamerom, a na kome je njegov identitet bio prikriven, bio opravdan u emisiji o društvenoj opasnosti muškaraca koji uhode žene⁷.

Nasuprot tome, u slučaju u kome su skrivene kamere korišćene da bi se razotkrilo maltretiranje u srednjoj školi, sud je presudio da u školama i u odnosu na djecu postoji povećana potreba za zaštitom privatnosti i da emiter nije učinio dovoljno da zaštiti privatnost djece. Osim toga, emiter je javno prikazao djeci te snimke kao dio svog programa, što sve zajedno nije bilo opravdano.⁸

³ Detaljnije na: <http://merlin.obs.coe.int/iris/2012/3/article17.en.html>

⁴ Presuda od 20. januara 2005.g. predmet br.6 U 3236/04

⁵ Okružni sud u Štutgartu, 9.10.2014, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2015/1/article12.en.html>

⁶ Okružni sud u Amsterdamu, 4.12.2013, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2014/2/article28.en.html>

⁷ Okružni sud u Amsterdamu, 17.4.2015, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2015/6/article28.en.html>

⁸ Okružni sud Midden-Nederland, 16.5.2014, ECLI:NL:RBMNE:2014:1940, Project P, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2014/6/article27.en.html>

Belgija

U Belgiji je ovo pitanje uređeno pravilima novinarske etike. Savjet za štampu je usvojio posebnu "Etičku direktivu o tajnom (*undercover*) novinarstvu". Prema ovoj Direktivi, tajne tehnike treba koristiti u skladu sa sljedećim kriterijumima:

1. dobijene informacije treba da su od velikog društvenog značaja;
2. ne postoji mogućnost dobijanja informacija putem konvencionalnih novinarskih metoda;
3. rizici vezani za primjenu ovog metoda srazmjerni su rezultatima kojima se teži; i
4. odluku o primjeni tajne metode i realizaciji izvještaja treba donijeti u saradnji sa glavnim urednicima i uz njihovu odgovornost.⁹

Odluke Flamanskog Savjeta za novinarsku etiku ilustruju kako ovo pravilo funkcioniše u praksi. Na primjer, u jednom slučaju 2011. godine Savjet je našao da je upotreba skrivenih kamera da bi se razotkrila nezakonita trgovina antikviteta iz Avganistana i od čije su zarade finansirani Talibani bila u skladu sa novinarskom etikom. Flamanski javni emiter je snimio intervju sa kolekcionarom u njegovoj kući. Lik mu je bio zamućen ali glas mu nije bio izmijenjen; međutim, Savjet je smatrao da je nezakoniti izvoz antikviteta iz Avganistana i činjenica da su se kroz ovu trgovinu finansirale terorističke organizacije nesumnjivo bilo pitanje od velikog društvenog značaja. Dalje, Savjet je našao da je snimanje kolekcionara u njegovoj kući, sa njegovom kolekcijom antikviteta bilo opravdano. Međutim, Savjet je našao da je glas kolekcionara mogao biti prikriven; nije bilo novinarske potrebe da on ostane nepromijenjen, čime je prekršena novinarska etika.¹⁰

U drugom slučaju, Savjet je našao da nije bilo javnog interesa u upotrebi skrivenih kamera u televizijskom programu u kom je izvještavano o parovima koji su pokušavali za započnu restoranski biznis. Program je sačinjen isključivo za svrhe zabave a novinari su ga opisali kao „štos“ i „šalu koja je imala za cilj da što više ljudi posjeti internet stranicu“.¹¹

Velika Britanija

U Velikoj Britaniji, Uređivačke smjernice BBC televizije sadrže poduži odjeljak koji uređuje pravila i procedure BBC za pravljenje i korišćenje "tajnih snimaka". Te Smjernice predviđaju sljedeće:

“BBC obično koristi tajno snimanje samo ... kao istražno sredstvo gdje:

- *postoje jasni prima facie dokazi o djelovanju ili namjeri da se izvrši djelovanje za koje je u javnom interesu da bude otkriveno,*
- *snimanje je neophodno da bi se dokazalo djelovanje, i*

⁹ Vereniging van de Raad voor de Journalistiek, *Etički kodeks* (2010), <http://www.rvdi.be/journalistieke-code>. Pogledati i nedavne odluke Flamanskog Savjeta za štampu o ovom pitanju: Flamanski Savjet za novinarsku etiku, *Backx i drugi protiv NV VRT*, 10. septembar 2009, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2009/10/article5.en.html> i Flamanski Savjet za novinarsku etiku, *Thierry V. protiv NV VRT*, 13. januar 2011, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2011/3/article8.en.html>.

¹⁰ Flamanski Savjet za novinarsku etiku, *Thierry V. protiv NV VRT*, 13. januar 2011, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2011/3/article8.en.html>

¹¹ Flamanski Savjet za novinarsku etiku, *VMMa NV protiv Clint.be*, 10. februar 2011, <http://merlin.obs.coe.int/iris/2011/3/article8.en.html>

- *ne postoje održivi, alternativni načini prikupljanja dokaza koji bi potvrdili djelovanje."*

Pored toga, u Uređivačkim smjernicama BBC navodi se da tajni snimci mogu biti napravljeni *"u cilju dobijanja materijala izvan Velike Britanije, gdje zakoni te zemlje čine uobičajeno i odgovorno prikupljanje materijala izuzetno teškim ili nemogućim"* ili *"kao metoda potrošačkog, naučnog ili društvenog istraživanja u javnom interesu, gdje ne postoje druge metode koje prirodno mogu zabilježiti stavove ili djelovanja o kojima je riječ"*.¹²

Što se tiče naknadnog emitovanja, BBC Smjernice navode da *"rezultate istraživanja treba urediti na način koji obezbjeđuje fer i tačan prikaz istraživanja. Saglasnost obično treba retroaktivno dobiti od pojedinaca ili organizacija koji su uključeni u naš sadržaj, ili njihove identitete treba na odgovarajući način prikriti. Bilo koji predlog da se u ovakvim okolnostima identifikuju pojedinci ili organizacije bez njihovog pristanka trebalo bi uputiti na Uređivačku politiku"*.¹³

U manjem broju evropskih država, upotreba skrivenih kamera nije dozvoljena pod bilo kojim okolnostima. Nakon presude Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Haldimann protiv Švajcarske*, ovakav pristup nije više u skladu s evropskim standardima.

U **Španiji**, Vrhovni sud je zauzeo veoma strog stav i prema samoj upotrebi prikrivenih uređaja za snimanje, dok emitovanje takvih materijala samo po sebi predstavlja ometanje prava na privatnost (Odluka od 18. decembra 2008). Dana 30. januara 2012, Ustavni sud Španije potvrdio je da je upotreba skrivenih kamera u novinarstvu neustavna, bez obzira na javni značaj svrhe istraživanja¹⁴.

Bugarska primjenjuje očigledno kategoričan pristup u skladu sa članom 32 stav 2 svog Ustava, kojim se zabranjuje praćenje, fotografisanje i audio ili video snimanje bilo kog lica, osim u slučajevima gdje su takvi postupci dozvoljeni zakonom. Takođe, član 339a Krivičnog zakonika kriminalizuje prodaju posebnih tehničkih uređaja bez dozvole, što uključuje i skrivene kamere. Novinar Džordž Buhnici je 2005. godine bio osuđen i novčano kažnjen u skladu sa ovim odredbama zbog korišćenja kamere sakrivene u naočarima za sunce za snimanje koruptivnih radnji u državnim slobodnim carinskim prodavnicama i na carini.

3. Crna Gora

U Crnoj Gori za krivična djela *Povreda tajnosti pisma i drugih pošiljki* (čl. 172), *Neovlašćeno prisluškivanje i snimanje* (čl. 173), *Neovlašćeno fotografisanje* (čl. 174), *Neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka* (čl. 175) i *Neovlašćeno prikupljanje i korišćenje ličnih podataka* (čl. 176), predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, a ako ovo krivično djelo učini službeno lice u vršenju službe, kazna je do tri godine. Izmjenama Krivičnog zakonika Crne Gore 2013. godine¹⁵ u članu 176a propisano je

¹² Uređivačke smjernice BBC, odjeljak 7: Privatnost / Tajno snimanje:

<http://www.bbc.co.uk/editorialguidelines/guidelines/privacy/secret-recording>

¹³ Ibid, odjeljak 7.4.16.

¹⁴ Presuda Španskog Ustavnog suda 12/2012 od 30.1.2012, Sl. list br. 47, 24.2.2012,

<http://merlin.obs.coe.int/iris/2012/4/article21.en.html>

¹⁵ "Službeni list CG", br. 40/2013 od 13.8.2013. godine i [56/2013](#), a stupio je na snagu 21.8.2013.

Isključenje postojanja krivičnih djela iz čl. 172 do 176 ovog zakonika, što znači da se neće kazniti onaj ko preduzimanjem radnje izvršenja nekog od tih djela spriječi ili otkrije krivično djelo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna.

Međutim, Akcija za ljudska prava (HRA) smatra da je taj uslov, koji zahtijeva da je opravdano tajno snimiti samo da bi se spriječila ili otkrila krivična djela zaprećena kaznom zatvora od najmanje pet godina neopravdano restriktivan i suprotan navedenim međunarodnim standardima, jer ne omogućava razotkrivanje npr. policijskog zlostavljanja i drugih zloupotreba i od strane službenih lica, za koje su propisane niže kazne, pa se zbog toga zalažemo za izmjenu navedene odredbe Krivičnog zakonika Crne Gore.

Takođe, Krivični zakonik nije u skladu sa Zakonom o medijima, koji sadrži znatno liberalnije rješenje. U članu 21 Zakona se govori o tome da se informacije prikupljene "na nedozvoljen način" mogu objaviti "u interesu nacionalne bezbjednosti, zaštite teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, sprječavanja nereda ili kriminala i zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obavještenja dobijenih u povjerenju ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva".

Kodeks novinara Crne Gore u tački 6 predviđa da "[z]a prikupljanje informacija u bilo kom obliku, novinar koristi profesionalno časne i pravno dozvoljene metode. Odstupanje od ovog pravila dopušteno je jedino u slučajevima kada te metode nijesu dovoljne, a informacija do koje treba doći izuzetno je važna za javnost." Međutim, Zakon o medijima i Kodeks novinara ne mogu spasiti novinara potencijalne krivične odgovornosti koja je propisana Krivičnim zakonikom.

Pripremio: Peter Noorlander, direktor Media Legal Defence Initiative, u saradnji sa HRA

Bilteni se objavljuju u okviru projekta „Reforma Krivičnog zakonika za dobrobit slobode štampe“, koji finansira Ambasada Australije u Beogradu kroz *Direct Aid Program*.
